

Вознюк О.В. Методологічні аспекти акмеології як постнекласичного педагогічного напрямку // Проблеми освіти: Наук-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – Київ, 2016. – Вип. 86. – С. 111-119.

УДК 371.7

ВОЗНЮК О.В.,

*док. пед. наук, професор кафедри дошкільної освіти і педагогічних інновацій
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)*

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АКМЕОЛОГІЇ ЯК ПОСТНЕКЛАСИЧНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО НАПРЯМУ

Досліджуються методологічні аспекти акмеології як постнекласичного педагогічного напрямку у площині трьох методологічних рівнів: одиничного, особливого, загального. Доводиться, що мета розвитку людини – гармонійна особистість, компетентний фахівець, громадянин-патріот – реалізується завдяки формуванню в учнівській молоді здатності до творчої діяльності (активності). Відтак, творчість постає наріжної інтегральної метою освіти як системи та суспільного інституту.

Ключеві слова: *сенс, мета, акме; методологія акмеології, розвиток, бифуркація, загальна теорія систем.*

Исследуются методологические аспекты акмеологии как постнеклассического педагогического направления в плоскости трех методологических уровней: единичного, особенного, общего. Доказывается, что цель развития человека – гармоничная личность, компетентный специалист, гражданин-патриот – реализуется благодаря формированию у учащейся молодежи способности к творческой деятельности (активности). Следовательно, творчество предстает интегральной целью образования как системы и социального института.

Ключевые слова: *смысл, цель, акме; методология акмеологии, развитие, бифуркация, общая теория систем.*

The paper analyzes the methodological aspects of acmeology as post non-classical pedagogical directions in the plane of three methodological levels: concrete, peculiar, general. It is proved that the goal of human development – the harmonious personality, competent specialist, citizen-patriot – is realized due to forming in the students the ability to creative activity. Therefore, the creativity appears a basic integral purpose of the education being the system and social institution.

Key words: *sense, purpose, Acme; methodology of acmeology, development, bifurcation, general systems theory.*

Акмеологія – комплексна наука про часткові та кінцеві смисли і цілі людства і людини як представника *Homo sapiens*. Провідні вершинні характеристики "акме" дослідники (Н.В. Кузьміна, О.О. Бодальов, В.П. Бранський, Ю.А. Гагін, А.О. Деркач, С.Д. Пожарський, П.А. Флоренський та ін.) розглядають як сутність, що розуміється внутрішнім, загальним, відносно стійким, осягаємим розумом підґрунтям явищ і характеризується вершинними ознаками, котрі проявляється у таких властивостях, які розкривають сутність визначення акме: вищий ступінь будь-чого; вищий ступінь розвитку; вершина, квітуча сила, досконалість; вершина, як зрілість усього; вершина досконалості у людині; вершина, розквіт здібностей людини; вершина як фізична, особистісна і суб'єктивна зрілість людини; вершина в обраній професійній діяльності; вершина як результат діяльності; вершина, як реалізація творчих здібностей; вершина досконалості і могутності [11, с. 5-6].

Вершинні досягнення як *телеологічну*, так і як *процесуальну*, а також *функціональну* сутність вивчали і вивчають не тільки так звані професійні акмеологи, але і практично всі мислителі, оскільки вершинні аспекти людини виступають не тільки спонтанним (природно-еволюційним) феноменом, але й цільовим (ціннісно-світоглядним), а тому таким феноменом, який пов'язаний, по-перше з ціннісними орієнтаціями та процесами цілеутворення (а також целездійснення), і, по-друге, з сенсом як таким, оскільки, як засвідчує аналіз наукової та релігійної літератури, "сенси є мета", "сенси – це думка про цілі" [2; 3; 4; 7; 9].

Акме-досягнення людини слід розглядати у контексті методологічних рівнів (1) одиничного, (2) особливого, (3) загального:

(1) як конкретні цілі (смисли) людської життєдіяльності (що мають певні змістовні характеристики),

(2) які реалізуються через відповідні механізми та джерела

(3) та досягаються в результаті процесу розвитку людини (і її середовища).

Кожен з цих рівнів також реалізується у контексті трьох методологічних рівнів. Розглянемо зазначені вище феномени (*цілі-смисли, механізми-джерела, процес розвитку*).

(1) Рівень одиничного (цілі-смисли)

1) Загальна (кінцева, сенсотвірна) мега-ціль – входження у Вічність через формування особистості як принципово вільної сутності.

2) Особливі (стратегічні) цілі – розвиток трьох аспектів людини – гармонійної особистості, компетентного фахівця, соборного (колективістського) громадянина.

3) Одиничні (тактичні) цілі життя людини – розвиток окремих якостей (новоутворень) людини.

(2) Рівень особливого (джерела та механізми)

1) Загальний механізм реалізації цілі відповідає діалектичному закону єдності та боротьби протилежностей (реалізується у контексті такої форми буття матерії, як простір).

2) Особливий механізм реалізації цілі відповідає діалектичному закону переходу заперечення заперечення (реалізується у контексті такої форми буття матерії, як рух).

3) Одиничний механізм реалізації цілі відповідає діалектичному закону переходу кількості у якість (реалізується у контексті такої форми буття матерії, як час).

(3) Рівень загального (процес розвитку)

Якщо аналізувати категорію "розвиток" як структурний феномен, то він також виявляє *методологічні рівні* (див. рис. 1):

На рівні загального розвиток предмету характеризується як цілісний цикл розвитку та існування цього предмету.

На рівні особливого – це перехід одного стану предмету, що розвивається, в інший (наприклад, перехід молодості у зрілість) стан у рамках цілісного циклу існування предмету.

На рівні одиничного – це точка (як бифуркаційний процес), в якій здійснюється перехід предмету з одного стану в інший, що виявляє *критично-фазовий, революційний* характер цього процесу як на рівні окремих сутностей (людей), так і на рівні співтовариств, суспільств, цивілізаційних проектів.

Рис. 1. Методологічні рівні аналізу категорії розвитку як структурного феномену

Відповідно, на рівні *загального* розгляд *розвитку людини* передбачає її розвиток у контексті повного життєвого циклу.

На рівні *особливого* – це розвиток (актуалізація) наріжних системотвірних компонентів (аспектів) людини.

На рівні *одиничного* – це розвиток множини окремих якостей, новоутворень людини.

Методологічний базис акмеології

		<i>Рівень загального</i>	<i>Рівень особливого</i>	<i>Рівень одиничного</i>
<i>Загальне</i>	<i>Розвиток</i>	Цілісний цикл розвитку людини	Перехід однієї якості людини в іншу	Біфуркаційний процес трансформації якостей людини
<i>Особливе</i>	<i>Механізм</i>	Закон єдності та боротьби протилежностей	Закон заперечення заперечення	Закон переходу кількості у якість
<i>Одиничне</i>	<i>Цілі</i>	Загальна мега-ціль (сенс)	Стратегічні цілі	Тактичні цілі

Тут можна говорити про розвиток трьох фундаментальних аспектів людини – ***особистості, фахівця і громадянина*** у контексті системно-цільового підходу.

Аналіз державних освітніх документів України ("Про освіту", "Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті" [5, с. 3-4; 8, с. 4-5] та ін. дозволяє диференціювати *три глобальні напрями педагогічного дослідження, пов'язані із трьома загальними цілями освіти*. Йдеться про цілісний триєдиний розвиток: *1) гармонійної особистості як суб'єкта суспільно-особистісних цінностей; 2) громадянина як патріотичного суб'єкта; 3) компетентного фахівця як суб'єкта діяльності*. Ці орієнтири відповідають і імперативам цивілізаційних змін українського суспільства: гаслами Першої помаранчевої революції в Україні (2004 р.) були порядність, професіоналізм та патріотизм.

Зрозуміло, що цілісний розвиток людини у контексті цілісного формування трьох її аспектів передбачає цілісний й комплексний розгляд зазначеного процесу, коли формування *особистості, громадянина і фахівця* мають реалізовуватися спільно у площині загальних методологічних принципів у контексті спільного вивчення й аналізу ціннісної, ідеологічної і діяльнісної сфер людини.

Розглянемо ***системну інтерпретацію зазначеного процесу, який реалізується на основі загальної теорії систем Ю. О. Урманцева***, який будує свою теорію на основі трьох універсальних властивостей (ізомерій). Закон системних перебудов (який є системною універсалією і який виявляє сім можливих фундаментальних типів систем) свідчить, що будь-який об'єкт як системна сутність перебудовується (перетворюється) сім'ю способами: шляхом зміни трьох базових характеристик світу – *кількості, якості, відносин* між елементами або одним з можливих з'єднань цих ознак (ізомерій); якщо представлені ознаки позначити як *A (якість), B (відношення), C (кількість)*, тоді одержимо чотири додаткові з'єднання: *AB, AC, BC, ABC*. Отже, всього є сім способів формування систем (якім підкорюються всі системні утворення світу): *A, B, C, AB, AC, BC, ABC* [13].

У графічному вигляді ця процедура приймає такий вигляд, що реалізує універсальну системну базу предметів і явищ Усесвіту (рис. 2).

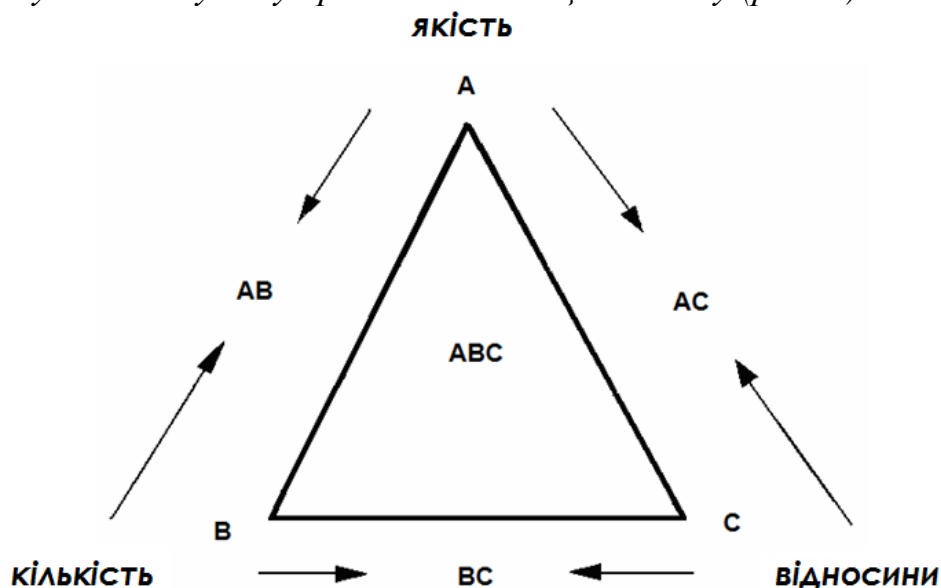

Рис. 2. Графічне вираження загальної теорії систем

Покажемо системну кореляцію деяких освітньо-педагогічних категорій відповідно до загальної теорії систем (рис. 3).

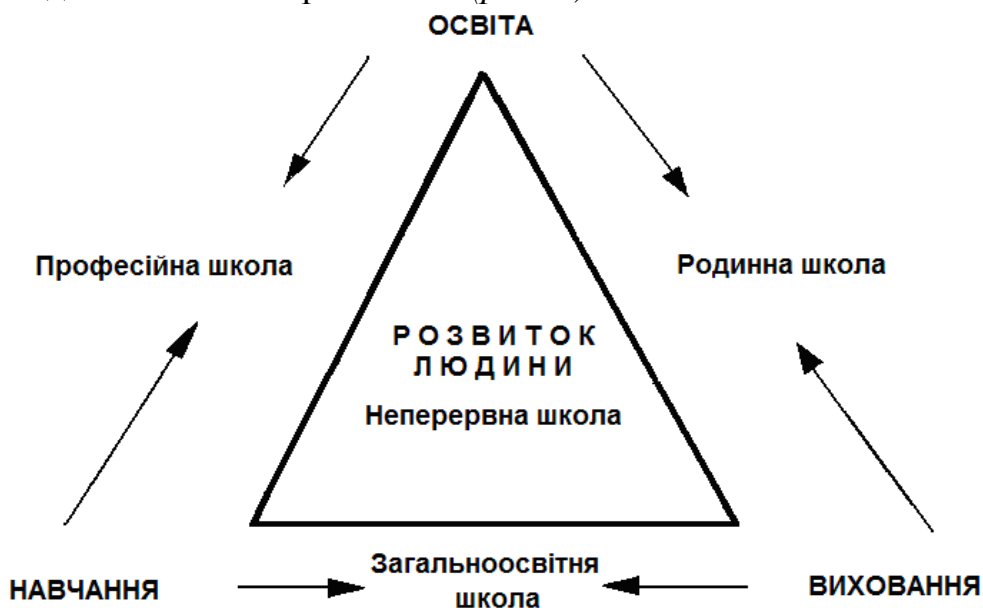

Рис. 3. Модель школи як суспільного інституту

Відповідно, ключовими словами державної освітньої політики щодо мети освіти є: всебічний, багатогранний розвиток особистості як найвищої цінності суспільства та створення умов для її самореалізація як громадянина держави; спрямованість на формування таких аспектів особистості людини, як талант, розумові, фізичні, моральні якості, свідомість, інтегрованість у суспільне буття (творчий, культурний, освітній потенціал), кваліфікований, компетентний фахівець, формування покоління, що навчається впродовж життя, створення та розвиток цінностей громадянського суспільства.

Виходячи з викладеного вище можна диференціювати *три глобальні педагогічні цілі розвитку людини* (які, в принципі, відповідають трьом традиційним цілям уроку – освітній, виховній і розвивальній та співвідносяться із трьома класичними суб'єктами колективного наукового пошуку – генератором ідей, ерудитом, критиком): *гносеологічну* – формування особистості через освіту як цілісну систему; *праксеологічну* – формування фахівця через навчання; *аксіологічну* – формування духовно-моральної патріотичної особистості через виховання.

Суттєво, що зазначений *фундаментальний триадний методологічний принцип* диференціації реальності, який ми розробляємо, відповідає компетентнісному підходу до формування загальноєвропейського освітянського простору, відповідно до якого формування професійної компетентності майбутнього педагога здійснюється за трьома напрямками (фахова підготовка, методологічна культура, педагогічна творчість), що співвідноситься з *узагальненою класифікацією моделей сучасного фахівця*, яка, відповідно до А.А. Сбруєвої, включає 1) модель діяльності, 2) модель професійних характеристик, 3) модель розвитку [12, с. 159].

Зазначене вище дозволяє дійти висновку про те, що *еталонною освітньою системою, яка відповідає еталонному ж освітньо-розвивальному середовищу, постає така система, яка інтегрально-комплексним чином реалізує зазначену вище триєдину мету – формування фахівця, патріота та особистості. Таким чином, найбільш повною й довершеною педагогічною парадигмою має бути така холістична парадигма, котра виражає (на теоретико-методологічному та практико-технологічному рівнях) зазначений вище висновок.*

Зазначена модель може бути збагачена трьома стратегіями освоєння людиною світу, а також такими аспектами педагога, як особистість, фахівець, громадянин (рис. 4).

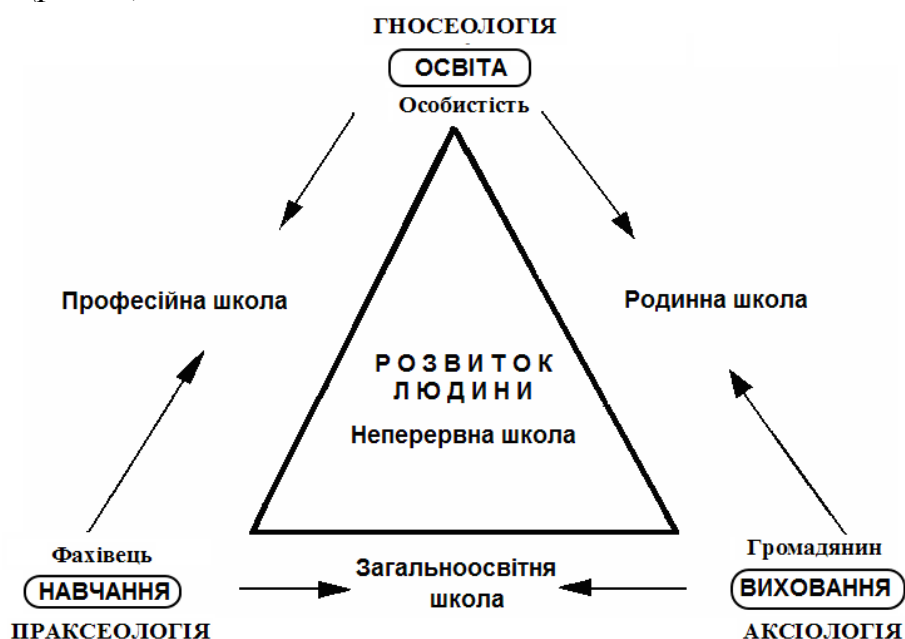

Рис. 4. Системна кореляція головних категорій педагогіки

Розглянемо *головні шляхи формування гармонійної особистості, компетентного фахівця та громадянина.*

ФОРМУВАННЯ ГАРМОНІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Як засвідчує аналіз наукових джерел та наші дослідження, головним аспектом особистості як тотожної тільки собі унікальної вільної сутності постає *свобода*, що виявляється як внутрішня мотивація. Остання, як засвідчують психологічні дослідження, реалізується в так званій надситуативній творчій діяльності (як способі трансцендування наявної життєвої ситуації). Тобто внутрішня мотивація, що звільняє людину від детермінації зовнішнього середовища, реалізує творчий акт, який виступає діяльністю, вільною від зовнішніх впливів, діяльністю заради самої діяльності [6], подібно до "мистецтва заради мистецтва".

Так, В. А. Петровський стверджує, що в надситуативній активності активно-неадаптивного виходу людини за межі відомого і заданого проявляється суб'єктність, тенденція людини діяти у напрямку оцінки себе як носія вільної причинності [10, с. 91]. Такий надситуативний мотив поведінки характеризується спонуканнями, які є надлишковими з точки зору задоволення актуальних потреб і які можуть навіть перебувати на протилежному їм полюсі, коли прийняття надситуативної цілі не виникає з безпосередніх вимог ситуації. Однак саме ці характеристики (вихід за межі потребова-ситуативної детермінації) й описують розвиток внутрішньої мотивації на ціннісному рівні.

Органічно пов'язаним з внутрішньою мотивацією і надситуативною активністю є феномен творчої діяльності: Д. Б. Богоявленська виявила, що творча активність не стимулюється ні зовнішніми чинниками, ані впливом внутрішніх оцінок, але характеризується виходом за межі заданої мети і високим рівнем креативності [1, с. 34-59].

Тому формування внутрішньої мотивації до певного виду діяльності впливає з розвитку творчої складової вихованця, коли формування (і розвиток) творчої особистості є головним механізмом кристалізації внутрішньої (самодетермінантної) мотивації поведінки людини, а творчість при цьому є виходом у сферу багатозначного, багатомірного розуміння реальності та її освоєння. Тобто творчість передбачає актуалізацію надситуативності як здатності суб'єкта долати принцип доцільності, виходити за рамки "тут і тепер" [6], як уміння бачити ціле раніше частин, трансцендувати, переборювати межу безпосередній даності і використовувати у процесі реалізації механізму цілепокладання категорії потенційно-можливого, віртуального. Отже, саме *творчість є наріжним чинником реалізації особистості людини, здатної до самодетермінації.*

Важливо, що внутрішня мотивація формується на шляхах непрагматичної діяльності (якою і виступає творчість): експерименти Річарда де Чармса показали, що якщо *людина отримує винагороду за роботу, яку вона робить за власним бажанням, то внутрішня мотивація цієї діяльності буде слабшати; а якщо ж людина не винагороджується за*

нецікаву діяльність, то внутрішня мотивація до неї може парадоксальним чином посилитися [14, с. 727].

Відтак, *творча активність реалізується принципово як непрагматична діяльність, не спрямована на отримання результатів.*

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОГО ФАХІВЦЯ

Розглянемо *головні аспекти формування компетентного фахівця.* Тут можна погодитися із загальноприйнятою думкою, що вищим рівнем розвитку компетентності є здатність до творчості – творчого мислення та діяльності.

Для того, щоб зрозуміти шляхи формування творчої діяльності слід залучити потужний методологічний інструмент – *універсальну парадигму розвитку, яку ми розвиваємо.*

Відповідно до універсальної парадигми розвитку можна говорити про універсальну модель розвитку форм діяльності.

(1) *Теза*: гра (діяльність, що не спрямована на досягнення прагматичних цілей і існуюча заради самої себе як суб'єкт-суб'єктний феномен, подібно "мистецтву заради мистецтва"). В більшості древніх (примітивних) співтовариств не існувало різкого кордону між працею і дозвіллям, коли праця могла супроводжуватися співами, розповідями казок.

(2) *Антитеза*: праця (цілеспрямована діяльність, спрямована на досягнення певних прагматичних цілей, яка виявляє суб'єкт-об'єктний інструментальний характер). Тільки у період промислової революції ми спостерігаємо диференціацію праці і дозвілля, коли остання почала пов'язуватися з неробочим часом.

(3) *Синтез*: творчість (суб'єкт-суб'єктний феномен – діяльність, що повторює гру, але на більш високому рівні розвитку, оскільки вона має характеристики як гри – спонтанної, самодетермінованої активності, так і праці – активності, яка виявляє певний практичний результат). У творчості праця та дозвілля сполучаються, поєднуються.

Відтак, творчість є вищим рівнем розвитку компетентного фахівця.

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНИНА

Розглянемо *головні аспекти формування громадянина.* Наш аналіз зазначеного процесу дозволяє дійти висновку, що системотвірна якість громадянина пов'язана з його здатністю працювати у команді (колективі, співтоваристві).

При цьому, найвищим рівнем розвитку життєвої активності людини постає творча праця. Одна з простих і ефективних умов перетворення праці на творчу активність – включення працівника у колективну трудову активність, в якій вигоду від праці отримує колектив, і тільки через колектив згодом блага отримує кожна окрема людина ("від кожного за здібностями, кожному за потребами"). Таким чином, істинна праця на благо колективу звільняє цю працю від прагматичної орієнтації, перетворюючи її на творчу активність.

Висновки. Мета розвитку людини – гармонійна особистість, компетентний фахівець, громадянин-патріот – реалізується завдяки

формуванню в учнівської молоді здатності до творчої діяльності (активності). Відтак, творчість постає наріжної інтегральної метою освіти як системи та суспільного інституту. Відповідно, можна диференціювати *три глобальні цілі освіти* у контексті триєдиного розвитку: 1) гармонійна особистість як суб'єкт суспільно-особистісних цінностей; 2) громадянин як патріотичний суб'єкт; 3) компетентний фахівець як суб'єкт діяльності.

Література

1. Богоявленская Д. Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д. Б. Богоявленская. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 1983. – 173 с.
2. Вознюк А. В. Как возможен синтез знаний: монография. – Житомир: Изд-во ЖГУ им. И. Франко, 2016. – 774 с.
3. Вознюк О.В. Нова парадигма моделювання та розвитку історико-педагогічного процесу: монографія. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014 – 550 с.
4. Демина Л.А. Парадигмы смысла: логико-гносеологический анализ: автореферат дис. . докт. филос. наук: 09.00.01. / Л.А. Демина. – М., 2006. – 63 с.
5. Закон України "Про освіту". – К.: Генеза, 1996. – 36 с.
6. Кудрявцев В.Т. Выбор и надситуативность в творческом процессе : опыт логико-психологического анализа проблемы / В. Т. Кудрявцев // Психологический журнал. – Т. 18. – 1997. – № 1. – С. 16–30.
7. Налимов В.В. Спонтанность сознания: Вероятностная теория смыслов и смысловая архитектура личности / В.В. Налимов. – М.: Изд. Прометей, 1989. – 287 с.
8. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. Проект. – К.: Шкільний світ, 2001. – 16 с.
9. Павленис Р.И. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка / Р.И. Павленис. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.
10. Петровский В.А. Личность в психологии : парадигма субъектности / В. А. Петровский. – Ростов-на-Дону : Изд-во Феникс, 1996. – 512 с.
11. Професійна педагогічна освіта: акме-синергетичний підхід : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – 389 с.
12. Сбруева А.А. Порівняльна педагогіка / А.А. Сбруева. – Суми: Університетська книга, 2005. – 320 с.
13. Урманцев Ю.А. Начала общей теории систем / Ю. А. Урманцев // Системный анализ и научное знание. – М.: Наука, 1978. – С. 5–33.
14. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. 2-е изд. / Х.Хекхаузен. – СПб.: Питер; М.: Смысл, 2003. – 860 с.